

УДК 336.2.94

JEL Classification H20, H21, H23, N40

Олена Андрєєва, к. е. н., доцент

(доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний транспортний університет)

ORCID 0009-0004-5624-524X

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОДАТКІВ І ПОДАТКОВИХ СИСТЕМ: ІСТОРІЧНІ АСПЕКТИ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті досліджено генезис податків та податкових систем від найдавніших форм обов'язкових платежів до сучасних моделей оподаткування. Розкрито історичні етапи становлення податкових відносин, їх еволюцію під впливом соціально-економічних трансформацій, а також роль держави у формуванні податкової політики. Проаналізовано ключові концепції оподаткування, що сформувалися в різні історичні періоди, та їх вплив на сучасні податкові системи.

З'ясовано, що в першому періоді розвитку податків і податкових систем, що охоплював стародавній світ і початок середніх віків, податки були не лише економічним механізмом, а й інструментом політичного контролю та культурного розвитку. Античні цивілізації навчили людство, що податки є: основою державності, потребують обліку, законності й помірності, мають бути соціально збалансованими, працюють найкраще, коли сприймаються як спільна відповідальність.

У другому періоді розвитку податкових систем (XVI–XVIII ст.) в Європі відбувся перелом: податки в цей період стають не просто джерелом доходів, а фундаментом національної держави. Перехід від середньовічної до податкової системи Раннього Нового часу означав заміну феодалних поборів централізованими, законодавчо закріпленими грошовими податками.

В XIX–XX ст. податкові системи кардинально змінюються: від «податків для держави» до податків для суспільства. Індустріалізація, швидке зростання міст та розвиток міжнародної торгівлі призвели до появи нових податків: податку на прибуток підприємств, на заробітну плату, на капітал, митних тарифів як інструментів захисту національної економіки. Податки починають пристосовуватися до ринкової економіки, відбувається процес формування податкової рівності.

В XXI ст. формуються нові тенденції розвитку оподаткування, зокрема цифровізація економіки, міжнародна податкова координація, впровадження глобального мінімального податку, посилення ролі непрямих податків, орієнтація на податкову справедливість і прагнення до зменшення нерівності доходів, екологізація та спрощення оподаткування, посилення податкового контролю.

Аналіз тенденцій розвитку податкових систем в XXI ст. свідчать про їх поступову трансформацію від фіскального інструменту до комплексного механізму регулювання економіки, коли податки стають інструментом соціальної справедливості та сталого розвитку.

Ключові слова: податок, податкова система, періоди розвитку систем оподаткування, форми податку, функції податку, еволюція.

© Андрєєва О.В., 2026

Постановка проблеми. Відомо, що податки є невід’ємною складовою економічного та соціального життя будь-якої держави. Виконуючи фіскальну функцію, що забезпечує надходження коштів до бюджету, податки регулюють економічні процеси, впливають на розподіл ресурсів та соціальну справедливість. Історія податків сягає глибокої давнини, адже потреба у фінансуванні спільних потреб виникла одночасно з формуванням перших державних утворень. Періодизація розвитку податкових систем дозволяє з’ясувати сутнісні зміни категорії «податок» під впливом соціально-економічних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження історичних аспектів розвитку податків і податкових систем, а також аналіз сучасних тенденцій в їх розвитку були предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Питання періодизації в розвитку податкових систем та аналіз факторів, що впливали на тип їх побудови, ми знаходимо в працях таких вчених як В.І. Кузь [1], Н. С. Ситнік [1], І.С. Волохова [2], О.Ю. Дубовік [2], А. Сміт [5], А. Вагнер [6], В.М. Опарін, І.В. Жиглей, С. І. Юрій, В. М. Федосов, А.М. Соколовська та багато інших. Проте, дослідження еволюції податків і податкових систем з урахування чинників періодизації їх розвитку, можуть сприяти розробці довгострокової стратегії удосконалення роботи сучасних податкових систем з врахуванням їх адаптації до існуючих соціально-економічних умов.

Метою статті є дослідження історичних аспектів розвитку податків і податкових систем, висвітлення факторів впливу на тип побудови податкових систем, а також проведення аналізу змін в характеристиках і тенденціях розвитку податкових систем на шляху їх еволюції.

Виклад основного матеріалу дослідження. На різних етапах розвитку категорія «податок» зазнавала значних змін і еволюціонувала від дара до обов’язкового фіксованого платежу суб’єктами підприємницької діяльності на користь держави [1]. Щодо етапів розвитку, то поширеним уявленням є думка про існування трьох етапів розвитку податків: перший етап охоплює стародавній світ і початок середніх віків, другий – XVI – XVIII ст., третій етап припадає на XIX ст. і продовжується по наші часи [2].

Перші форми податків з’явилися ще в епоху первіснообщинного ладу, коли члени племені робили внески у вигляді частини здобичі чи врожаю для спільних потреб. Впевнено можна стверджувати, що податки в античному світі заклали економічний фундамент цивілізацій і були не просто фінансовим інструментом, а визначали політичну стабільність та військову міць держав, сприяли розвитку інфраструктури та державних фінансів. У різних культурах – від Месопотамії, Давнього Єгипту до античної Греції та Риму - система збору податків мала свої особливості, але завжди виконувала ключову роль у житті суспільства.

Податкова система Месопотамії (Шумер, Аккад, Вавилон, Ассирія) була однією з найдавніших у світі й тісно пов’язаною з храмами, палацом і сільським господарством. Закони Хаммурапі містили положення про податкові зобов’язання [3]. До ключових особливостей податкової системи Вавилонії можна віднести:

- натуральний характер податків - податки сплачували: зерном (ячмінь - основна одиниця обліку), худобою, ремісничими виробами, працею. Срібло використовували як міру вартості, але не як масовий платіжний засіб;
- храмово-палацова система збору - податки надходили до храмів (як дари богам) і до палацу (на утримання влади і війська), тобто релігійна й державна влада були нероздільні;
- основні види податкових повинностей: земельний податок - частина врожаю з оброблюваної землі; податок на іригацію - за користування каналами; трудова повинність (ілкум) - обов’язкові роботи: будівництво каналів, храмів, укріплення; торгові збори - мито з купців;
- облік і контроль: велися детальні записи на глиняних табличках клинописом; існували норми врожайності та фіксовані податкові ставки; чиновники несли відповідальність за недостачу;

- соціальна диференціація - податковий тягар залежав від статусу: вільні землероби платили більше, жреці та знать мали пільги, раби податків не платили - їхня праця вважалася ресурсом;

- правове регулювання - податкові норми закріплювалися в законах. Так Закони Хаммурапі визначали орендні платежі, боргові зобов'язання та відповідальність за несплату [3].

- функції податків: утримання державного апарату, підтримка релігійної культури, фінансування громадських робіт та створення продовольчих резерви.

Податкова система Месопотамії була централізованою, натуральною, контрольованою та заклала основу для подальшого розвитку державних фінансів.

У Давньому Єгипті податки розглядалися як частина релігії, а їх сплата вважалася не лише обов'язком перед фараоном, а й священним актом, адже правитель вважався земним втіленням бога. Існувала розгалужена система перепису населення, обліку земель та вражаю, що сприяло повноті збору податків.

У полісах античної Греції прямі податки з громадян стягували зрідка - основний тягар лягав на метеків (іноземців) та підкорені території. Афіни, наприклад, фінансували флот і театральні свята за рахунок спеціальних зборів і внесків союзників, їх податкова система була пов'язана з демократією та громадянською участю. Податкова система античної Греції поєднувала обов'язкові збори з добровільними внесками, спиралася на участь громадян у фінансуванні спільних потреб, була пов'язана з політичним устроєм полісів і мала свої унікальні риси:

- відсутність постійного прибуткового податку. У більшості грецьких полісів, зокрема в Афінах, громадяни не сплачували регулярного податку на доходи. Основні витрати покривалися за рахунок мит і зборів з іноземців та надходжень від державних земель;

- податки для метеків (іноземців), що проживали в полісі та сплачували спеціальний податок за право жити і вести діяльність у місті;

- літургії – як форма «почесного» оподаткування. Заможні громадяни фінансували громадські проєкти (будівництво кораблів, інфраструктури міст, театральні вистави) за власний кошт. Це вважалася не лише обов'язком, а й способом здобути престиж;

- надзвичайні податки у воєнний час - у разі війни або кризи вводилися тимчасові податки на майно (наприклад, **eisphora** в Афінах), які розподілялися пропорційно до статків;

- роль рабської праці та державних монополій. Частина доходів надходила від експлуатації державних рабів, рудників, а також від контролю над певними видами виробництва [4].

Отже, податкова система античної Греції була гнучкою, соціально стратифікованою та тісно пов'язаною з політичними і культурними традиціями полісу. Вона поєднувала економічні інтереси з громадянською відповідальністю.

Рим вважається податковою імперією, де було створено одну з найефективніших податкових систем античності. Спочатку римські громадяни були звільнені від прямих податків, але з розширенням імперії податки почали стягувати з провінцій у вигляді грошей, зерна та інших ресурсів. Податкові відкупники (публікани) часто зловживали владою, що викликало невдоволення серед населення. Податкова система Давнього Риму була складною, та змінювалася залежно від періоду розвитку держави - від Республіки до Імперії. Єдиної уніфікованої системи для всієї Римської імперії не існувало: податки та збори залежали від статусу території, її економічного значення та політичної лояльності до Риму. До основних рис римської податкової системи можна віднести:

- нерівномірність оподаткування: провінції, які добровільно приєднувалися до Риму, часто мали пільги або сплачували менші податки; землі, що чинили опір і були завойовані силою, обкладалися високими податками та контрибуціями;

- види податків: *Tributum soli* - земельний податок, який сплачували власники землі; *Tributum capitis* - подушний податок, що стягувався з вільного населення провінцій; *Portoria* - мита на товари, що перевозилися через кордони провінцій; Податки на спадщину та продаж рабів у пізніший період;

- система відкупників (*publicani*) - збір податків часто передавався приватним підприємцям-відкупникам, які сплачували державі фіксовану суму, а потім самостійно стягували податки з населення, нерідко зловживаючи своїм становищем;

- фіск імператора - за часів Імперії з'явився *fiscus* - особиста казна імператора, куди надходили доходи з імператорських провінцій, конфіскованого майна та спеціальних зборів.

- соціальний аспект - римські громадяни тривалий час були звільнені від прямих податків, що підкреслювало їхній привілейований статус [4].

Податкова система Риму була не лише інструментом наповнення бюджету, а й засобом політичного контролю над підкореними землями. Незважаючи на свій надзвичайний ступінь розвитку, для свого часу, податкова система Риму мала низку суттєвих недоліків, які впливали на економіку та соціальну стабільність держави:

- нерівномірний податковий тягар - основний тягар податків часто лягав на провінції, що створювало соціальну напругу та відчуття несправедливості;

- зловживання податкових відкупників (*публіканів*) - податки часто збирали приватні особи чи компанії, які купували право на їх стягнення, та нерідко завищували суми зборів, що призводило до корупції;

- високі податки у провінціях: провінції сплачували як державні, так і місцеві податки, що іноді перевищувало їхні економічні можливості, що призводило до зниження продуктивності господарства;

- нестабільність і непередбачуваність - розміри податків могли змінюватися залежно від політичної ситуації, воєн чи потреб імператора, що ускладнювало планування господарської діяльності;

- відсутність ефективного контролю - держава не мала достатньо розвиненої системи перевірки та обліку, що сприяло зловживанням і втратам доходів.

Зауважимо, що податки в античному світі були не лише економічним механізмом, а й інструментом політичного контролю та культурного розвитку. Податки фінансували війни, будівництво храмів, доріг і театрів, формуючи обличчя цивілізацій. Розвиток податкових систем античних цивілізацій (Месопотамія, Єгипет, Греція, Рим) дав людству низку фундаментальних уроків, які й сьогодні лежать в основі державних фінансів:

1. Податки - необхідна умова існування держави - античний досвід показав, що без стабільних податкових надходжень держава не може існувати. Саме податки забезпечували: армію й безпеку, адміністрацію, інфраструктуру, продовольчі резерви. Цей принцип зберігся донині.

2. Облік і прозорість критично важливі. Ще в Месопотамії та Єгипті зрозуміли, що необхідно вести облік доходів і витрат, фіксувати податкові зобов'язання, вести контроль за чиновниками. В практичній площині це призвело до появи бухгалтерії, податкових реєстрів, фінансової відповідальності посадовців.

3. Надмірний податковий тиск руйнує економіку - античні держави не раз стикалися з наслідками надмірних податків, зловживань збирачів, боргового рабства. Звідки сформувався урок для майбутніх цивілізацій - податки мають бути співмірними можливостям населення, інакше це веде до бунтів, занепаду господарства, ослаблення держави.

4. Соціальна справедливість впливає на стабільність. Податкові пільги для еліт і тягар для простих людей породжують напругу, а нерівний податковий розподіл підриває

лояльність громадян. Такий висновок став основою для формулювання сучасного принципу оподаткування - податки повинні враховувати майновий і соціальний стан платника.

5. Податки мають правову основу. Вперше в історії податкові норми були закріплені в законах (Хаммурапі, римське право), тобто, з'явилися формалізовані й загальновідомі норми оподаткування, що дає можливість сформулювати наступний урок - податки мають бути законними, чіткими й передбачуваними, а не свавільними.

6. Податки - це не лише примус, а й суспільний договір – так у Греції та Римі з'являється ідея: громадянин платить податки, а держава взамін забезпечує порядок, захист і блага. Це основа сучасної концепції: «податки в обмін на публічні послуги».

7. Еволюція форм оподаткування неминуча. Античний світ пройшов шлях від натуральних податків до грошових, від разових зборів до регулярних систем. А наступний урок - податкова система повинна адаптуватися до рівня економічного розвитку.

Отже, античні цивілізації навчили людство, що податки є: основою державності, потребують обліку, законності й помірності, мають бути соціально збалансованими, працюють найкраще, коли сприймаються як спільна відповідальність. Ключові уроки, які ми можемо винести з історії розвитку античних податкових систем, наступні:

1. Від примусу - до довіри. Античність довела: страх і насильство не забезпечують стабільних надходжень, тому сучасні податкові системи роблять ставку на: добровільну сплату, прозорість, відповідальність держави перед платником.

2. Від нерівності - до балансу. Пільги для знаті в античності призводили до соціальних конфліктів, тому в сучасному періоді запроваджуються: прогресивні податки, перерозподіл, соціальні програми.

3. Від свавілля - до правил. Античні податки залежали від волі правителя. Сучасні: закріплені в законах, передбачувані, можуть бути оскаржені в суді.

4. Від простого збору - до економічного інструменту. Відбувся поступовий перехід від підходу в оподаткуванні: зібрати якомога більше, до сучасного підходу, заснованому на стимулювання бізнесу, введені податкових пільг для інновацій, антикризових заходів.

Античність дала людству базові принципи оподаткування, але показала і його небезпеки: надмірний тиск, нерівність, свавілля. Сучасні податкові системи - це відповідь на помилки античного світу, спроба поєднати фіскальні потреби держави з правами людини та розвитком економіки.

Податки в епоху Середньовіччя були різними залежно від регіону, але загалом їхня логіка була проста: утримати владу, армію й церкву без зайвих пояснень для платників. Типовими податками раннього Середньовіччя були податки у натуральній формі: зерном, худобою, ремісничими виробами. З розпадом Римської імперії податкові системи Європи зазнали змін. Так, для феодальної Європи основними формами були натуральні повинності, оброки та військові збори, а для ісламського світу - релігійні податки, зокрема закят (обов'язкова милостиня) та харадж (земельний податок). Не зовсім податком, але обов'язком була панщина: кілька днів на тиждень безкоштовна праця на землі феодала, будівництво та жнива. Податки у грошовій формі в епоху середньовіччя поширилися пізніше (XI–XIV ст.): земельний податок, податок на торгівлю, податки з міст. У випадку війн і військових походів запроваджувалися надзвичайні податки, які мали тимчасовий характер: на ведення війни, викуп короля, на хрестові походи. Їх платниками переважно були селяни, міщани, ремісники, купці, в той час як знать і духовенство мали податкові привілеї. Аналіз еволюції середньовічних систем оподаткування, дозволяє сформулювати наступні висновки:

1. Введення податків без пояснень породжує спротив. У Середньовіччі податки вводилися раптово, часто без строків і чітких правил, внаслідок чого відбувалися бунти, втечі селян, саботаж. Отже, уроком для майбутніх податкових систем є легітимність податків, яка важливіша за їхній розмір.

2. Нерівність руйнує довіру - знать і духовенство майже не платили податків, а основний податковий тягар був покладений на селян і міщан. Як наслідок: соціальна напруга, кризи, революції (пізніше Реформація). Уроком стала податкова справедливість, як основа стабільності держави.

3. Натуральні податки гальмували розвиток, через те, що продукти праці вимагали перевезення, зберігання, складного обліку, що призвело до послаблення економіки, зниження мобільності ресурсів. А наступним уроком став висновок, що грошові податки стимулюють ринки й розвиток економіки.

4. Тимчасові податки стають постійними. Так, податки «на війну» або «надзвичайні потреби» залишалися після завершення кризи, що призводило до зростання недовіри до влади. Отже, тимчасові податки повинні мати чіткі строки й контроль.

5. Податки потребують адміністрування. Відсутність обліку і зловживання збирачів податків призводить до розквіту корупції та втрати доходів, тому ефективна податкова система неможлива без інституцій.

6. Міста - двигун податкових реформ: міста вимагали фіксованих і передбачуваних податків, з'явилися податкові хартії, перші бюджети міст - контракти між владою і платниками. З чого ми робимо висновок, що економічно активні групи штовхають державу до реформ.

7. Податки формують державу: де є стабільні податки там сильна держава, де хаос у зборах - там роздробленість. Головний урок: податкова система - це не лише про гроші, а про довіру, владу і майбутнє.

У XVI–XVIII ст. в Європі відбувся перелом: податки перестали бути «феодалними поборами» і стали основою національних держав. До ключових особливостей формування національних податкових систем Європейських країн можна віднести:

- централізацію податкових зборів: податки переходять від феодалів до держави, а податки стають інструментом державної влади;

- законодавче закріплення податків: податки затверджуються парламентами (Англія), королівськими указами (Франція), з'являються податкові кодекси і регламенти. Податок у XVI–XVIII ст. в Європі вже не випадковий, а законний і формалізований;

- домінування грошових податків: натуральні податки майже зникають, а на їх місце приходять: податки на землю, подушні податки, акцизи, що сприяє розвитку ринків і грошовому обігу;

- формування податкової адміністрації: виникають податкові служби, проводять переписи населення, формуються кадастри землі, що сприяє посиленню податкового контролю;

- податкова нерівність: привілеї знаті й духовенства зберігаються, але зростає критика і вимоги рівності - передумови буржуазних революцій;

- податки виконують функцію інструмента державної політики - за допомогою податків відбувається фінансування регулярних армій, флоту, колоніальних війн;

- посилюється роль міст і буржуазії - купці й підприємці вимагають стабільності та контролю витрат. Формується принцип: податки – представництво «No taxation without representation»

- національна специфіка: у Англії вводиться парламентський контроль за оподаткуванням і з'являється земельний податок; у Франції того періоду існує складна система оподаткування з високим податковим навантаженням на селян; Іспанія має податки з колоній, а у Пруссії існує жорстка бюрократична модель податкової системи.

Отже, у XVI–XVIII ст. податки стають не просто джерелом доходів, а фундаментом національної держави, армії та економіки. Перехід від середньовічної до податкової системи Раннього Нового часу означав заміну феодальних поборів централізованими, законодавчо закріпленими грошовими податками.

У XIX–XX ст. податкові системи кардинально змінюються: від «податків для держави» до податків для суспільства. Індустріалізація, швидке зростання міст та розвиток міжнародної торгівлі призвели до появи нових податків: податку на прибуток підприємств, на заробітну плату, на капітал, митних тарифів як інструментів захисту національної економіки. Податки починають пристосовуватися до ринкової економіки, відбувається процес формування податкової рівності через поступове скасування станових привілеїв і проголошення принципу загальності оподаткування: усі платять - за законом. У 1776 році Адам Сміт у книзі «Добробут націй» формулює класичні принципи оподаткування: справедливість, визначеність, зручності, економність збору [5].

Зауважимо, що принципи, сформульовані Адамом Смітом певною мірою втілюються в практику оподаткування лише у XIX ст. і залишаються актуальними до теперішнього часу. Подальший розвиток принципів оподаткування відбувся в працях німецького економіста Адольфа Вагнера. У 1883 році у книзі «Фінанси» А. Вагнер наголошує на принципах: достатності; еластичності; незалежному виборі джерел оподаткування; вибору видів податків з врахуванням: їх впливу на оподаткування в цілому, на окремих платників і з врахуванням проблем їх перекладання; універсальності і рівності оподаткування [6].

У XX столітті відбувається перехід до податків масового суспільства, а каталізатором цього процесу стали Перша та Друга світові війни, що спричинили різке зростання як податків так і державних видатків. Саме в цей період податки стають основою мобілізаційної економіки. Вводиться прогресивна шкала при оподаткуванні по принципу «Хто більше заробляє - платить більше» і жорсткий контроль за ухилянням від їх сплати. Але після воєн податки не зникають, а стають нормою та інструментом перерозподілу доходів – за рахунок податкових надходжень у другій половині XX ст. починається фінансування: освіти, медицини, пенсій, в оподаткуванні з'являються ознаки уніфікації і стандартизації: Податкові кодекси, Міжнародні угоди: Угоди про уникнення подвійного оподаткування (Double Taxation Agreements, DTA); Угоди про обмін податковою інформацією (Tax Information Exchange Agreements, TIEA); Конвенції про адміністративну допомогу в податкових справах; Багатосторонні податкові угоди (Multilateral Agreements).

Отже, у XIX–XX ст. податкові системи і податки еволюціонували від фіскальних інструментів індустріальної держави до складних механізмів соціального перерозподілу. У XIX–XX ст. відбувається перехід від фіскальної логіки до соціальної, а податки вже мають виконувати не лише фіскальну, а й соціальну функцію. Якщо у XIX ст. податки переважно йшли на утримання армії, бюрократії, монарха, то у XX ст. - на фінансування освіти, медицини, пенсій, соціального захисту. Виникає держава загального добробуту (welfare state).

Тенденції розвитку податкових систем XXI ст. характеризується глибокими трансформаціями, зумовленими глобалізацією, цифровізацією економіки та змінами у державному регулюванні. Основні тенденції можна систематизувати за такими напрямками:

1. Цифровізація оподаткування – це одна з ключових тенденцій. Впровадження цифрових технологій у податкове адміністрування знайшла втілення у: електронної звітності та електронних кабінетах платників податків; автоматизації податкового контролю; використанні Big Data та штучного інтелекту; розвиток систем e-audit та e-invoicing. Цифровізація не тільки підвищує ефективність податкового контролю, а і сприяє зменшенню тіньової економіки.

2. Глобалізація та міжнародна координація оподаткування, що проявляється у: боротьбі з розмиванням податкової бази (BEPS); обміні податковою інформацією між країнами; впровадження глобального мінімального податку (15%); гармонізація податкових правил у межах інтеграційних об'єднань. Це обмежує можливості транснаціональних корпорацій ухилятися від оподаткування.

3. Оподаткування цифрової економіки, що зумовило появу нових підходів: оподаткування цифрових послуг (Digital Services Tax); перегляд принципу «постійного представництва»; оподаткування транснаціональних ІТ-компаній.

4. Посилення ролі непрямих податків. Так у багатьох країнах спостерігається: зростання частки ПДВ та акцизів; зменшення навантаження на прямі податки; перехід до оподаткування споживання, що пов'язано зі стабільністю надходжень та простотою адміністрування.

5. Орієнтація на податкову справедливість і прагнення до: зменшення нерівності доходів; запровадження прогресивного оподаткування; боротьби з агресивним податковим плануванням, акцентування на соціальній функції податку.

6. Екологізація оподаткування: податки на викиди CO₂; «зелені» податки; стимулювання сталого розвитку. Податкова політика стає інструментом екологічного регулювання.

7. Спрощення податкових систем: скорочення кількості податків; зниження адміністративного навантаження; підвищення прозорості.

8. Посилення податкового контролю та боротьба з ухиленням через: автоматичний обмін фінансовою інформацією; контрольовані іноземні компанії (CFC rules); антиофшорні заходи [7].

Висновки та пропозиції. Розвиток податків і системи оподаткування показав, що:

- податкова справедливість потребує нерівних ставок для нерівних доходів. Якщо у ХІХ ст. домінують непрямі податки (акцизи, мита), то у ХХ ст. - прогресивний прибутковий податок, податок на спадщину, податок на надприбутки;

- масштабні кризи прискорюють податкові інновації: Перша і Друга світові війни призвели до появи масового оподаткування доходів, введення воєнних податків та жорсткого контролю за ухиленням;

- ефективні податки неможливі без інституцій – необхідно створення податкових служб, податкових кодексів, регулярної звітності, судового захисту платника;

- держава шукає стабільні й передбачувані доходи: з'являється податок на додану вартість (середина ХХ ст.), універсальність і простота збору стають в пріоритеті;

- податки можуть стимулювати або стримувати розвиток, тому через введення податкових пільг, інвестиційних кредитів, екологічних податків, податки стають частиною макроекономічного управління;

- податки виходять за межі національних кордонів, починається глобальна податкова координація: укладаються угоди про уникнення подвійного оподаткування, відбувається гармонізація податкових правил, з'являються офшори.

- податки ефективні лише тоді, коли вони справедливі, прозорі, легітимні.

Тенденції розвитку податкових систем ХХІ ст. свідчать про їх поступову трансформацію від фіскального інструменту до комплексного механізму регулювання економіки. Податки виконують не лише функцію наповнення бюджету, а й стають важливим інструментом забезпечення економічної стабільності, соціальної справедливості та сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузь В.І. Податкова система: навч. посіб. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 240 с.
2. Податкова система: Навчальний посібник / [Волохова І. С., Дубовик О. Ю., Слатвінська М. О. та ін.]; за заг. ред. І. С. Волохової, О. Ю. Дубовик. Харків: Видавництво «Діса плюс», 2019. 402 с.
3. Harper, Robert F. The Code of Hammurabi, King of Babylon: About 2250 B.C. : [акк.]. Chicago, IL : University of Chicago Press, 1904. [ISBN 9781584770039](https://www.isbn-international.org/product/9781584770039)
4. Finley, Moses I. The ancient economy. 2d ed. Sather Classical Lectures 48. Berkeley: Univ. of California Press, 1985.
5. Сміт А. Багатство народів. К. Наш формат. 2019. 722 с.

6. Wagner A. Finanzw / A. Wagner. 1883. B. 2. P. 304.
7. OECD. Tax Policy Reforms 2025: OECD and Selected Partner Economies. – Paris: OECD Publishing, 2025. URL: https://www.oecd.org/en/publications/tax-policy-reforms-2025_de648d27-en.html

REFERENCES

1. Kuz, V. I. (2022). *Podatkova systema* [Tax system]. Chernivtsi: Chernivtsi National University named after Yurii Fedkovych.
2. Volokhova, I. S., Dubovyk, O. Yu., Slatvinska, M. O., et al. (2019). *Podatkova systema* [Tax system]. Kharkiv: Disa Plus.
3. Harper, R. F. (1904). *The Code of Hammurabi, King of Babylon: About 2250 B.C.* Chicago, IL: University of Chicago Press.
4. Finley, M. I. (1985). *The ancient economy* (2nd ed.). Berkeley: University of California Press.
5. Smith, A. (2019). *The Wealth of Nations*. Kyiv: Nash Format.
6. Wagner, A. (1883). *Finanzwissenschaft* (Vol. 2, p. 304).
7. OECD. (2025). *Tax Policy Reforms 2025: OECD and Selected Partner Economies*. Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://www.oecd.org/en/publications/tax-policy-reforms-2025_de648d27-en.html

***Olena Andrieieva, Candidate of Economics, Associate Professor
(Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Taxation, National Transport University)***

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF TAXES AND TAX SYSTEMS: HISTORICAL ASPECTS AND MODERN TRENDS

The article examines the genesis of taxes and tax systems from the most ancient forms of mandatory payments to modern taxation models. The historical stages of the formation of tax relations, their evolution under the influence of socio-economic transformations, as well as the role of the state in shaping tax policy are revealed. The key concepts of taxation that have been formed in different historical periods and their impact on modern tax systems are analyzed.

It has been found that in the first period of development of taxes and tax systems, which covered the ancient world and the beginning of the Middle Ages, taxes were not only an economic mechanism, but also an instrument of political control and cultural development. Ancient civilizations taught humanity that taxes are: the basis of statehood, require accounting, legality and moderation, must be socially balanced, and work best when perceived as a shared responsibility.

In the second period of development of tax systems (16th–18th centuries) in Europe, a turning point occurred: taxes in this period became not just a source of income, but the foundation of the nation-state. The transition from the medieval to the Early Modern tax system meant the replacement of feudal levies with centralized, legally enshrined monetary taxes.

In the 19th–20th centuries, tax systems changed radically: from “taxes for the state” to taxes for society. Industrialization, the rapid growth of cities, and the development of international trade led to the emergence of new taxes: corporate income tax, wage tax, capital tax, and customs tariffs as instruments for protecting the national economy. Taxes began to adapt to a market economy, and the process of forming tax equality took place.

In the 21st century, new trends in the development of taxation are being formed, in particular, the digitalization of the economy, international tax coordination, the introduction of a global minimum tax, the strengthening of the role of indirect taxes, the focus on tax justice and the desire to reduce income inequality, the greening and simplification of taxation, and the strengthening of tax control.

Analysis of trends in the development of tax systems in the 21st century. indicates their gradual transformation from a fiscal instrument to a comprehensive mechanism for regulating the economy, when taxes become an instrument of social justice and sustainable development.

Keywords: tax, tax system, periods of development of taxation, forms of tax, functions of tax, evolution.

Стаття надійшла до видання 20.02.2026

Стаття прийнята до друку після рецензування 05.03.2026

Стаття опублікована 20.04.2026